

Peningamál

28

Peningar eru skilgreindir sem allt það sem notað er sem gjaldmiðill. Peningamagn í umferð er ýmist skilgreint þröngt eða vítt. Þrengsta skilgreiningin á peningamagninu eru sedlar og mynt. Aðeins víðari skilgreining eru sedlar og mynt að viðbættum innistæðum okkar á debetkortareikningum (tékkareikningum) og þar næsta skilgreining bætir svo við innistæðum á óbundnum sparisjóðsbókum. Alls konar verðbréf, sem fljótlegt er að skipta yfir í peninga, bætast síðan við þetta í viðustu skilgreiningunni á peningamagninu.

Hvað eru peningar?

Hvernig þarf hlutur að vera til þess að hægt sé að nota hann sem peninga?

Einkenni peninga

- Það þarf að vera auðvelt að skipta honum í smáar einingar.
- Hann þarf að vera varanlegur.
- Hann verður að vera til í takmörkuðu upplagi.
- Hann þarf að vera viðurkenndur sem gjaldmiðill.
- Hann má ekki vera mjög þungur.

Á miklum verðbólgutímum getur gjaldmiðillinn misst gildi sitt og menn fara þá að nota eitthvað annað í staðinn fyrir peninga í viðskiptum. Sígarettur voru t.d. notaðar í stað peninga eftir seinni heimsstyrjöldina. Þær uppfylltu öll ofantalin skilyrði.

Þær voru léttar, verðmætar og varanlegar. Það var lítið til af þeim, þeim var hægt að skipta í smáar einingar og það var mjög auðvelt að koma þeim í verð.

Áður en menn hófu að slá mynt og prenta peninga notuðu menn gull og aðra góðmálma í viðskiptum. Gullið var þá geymt hjá gullsmiðnum í þorpinu sem gaf út sedla sem voru kvittanir fyrir því gulli sem hann geymdi fyrir eiganda gullsins. Síðan fóru menn að nota þessa sedla, sem voru ávísanir á gull, sem gjald-

miðil í viðskiptum sín á milli. Upphaflegu seðlarnir höfðu því á bak við sig ákveðna þyngd í gulli eins og gjaldmiðlar heimsins höfðu í gullfótarkerfinu og eins og dollarinn hafði reyndar í fastgengiskerfinu alveg fram til 1971.

Hver eru helstu hlutverk peninga?

- Peningar eru notaðir í viðskiptum. Menn stunda viðskipti nánast á degi hverjum, til dæmis þegar þeir kaupa sér kaffi, bolla og vinarbrauð. Laun eru greidd í peningum og þegar gamla tölvan er ónýtt og ný tölva keypt eru peningar notaðir.
- Við notum peninga til að geyma í hluta af eignum okkar. Við eigum kannski íbúð og bíl, innanstokksmuni, bækur og geisladiska. En við viljum líka eiga peninga því að peningar eru öðruvísi en aðrar eignir að því leyti að við erum fljótari að breyta peningum í mat eða strætókort en nokkrum öðrum eignum.
- Peningar eru notaðir sem mælieining. Verð á vörum og þjónustu er mælt í peningum.
- Peningar eru notaðir til að geta greitt með afborganir fyrir vörur, t.d. bíla eða fasteignir. Með peningum er þannig hægt að skjóta greiðslum fyrir vörur og þjónustu á frest.

Það hversu mikið af peningum við viljum hafa handbæra hverju sinni, þ.e. eftirspurn okkar eftir peningum, fer því eftir því í fyrsta lagi hversu miklar tekjur við höfum og í öðru lagi hversu mikla vexti við fengjum af peningunum ef við legðum þá í banka í stað þess að hafa þá í buddunni. Eftirspurn okkar eftir peningum eykst þegar tekjur hækka en minnkar ef vextir hækka.

Þessi ólíku hlutverk peninganna valda eftirspurn eftir peningum sem fólk vill hafa handbæra á hverjum tíma. Því hærri sem tekjurnar í þjóðfélaginu eru því meiri verður þessi eftirspurn. Eftirspurn eftir handbærum peningum er því ákveðið hlutfall af tekjum okkar. Við notum peninga í viðskiptum og því hærri sem tekjur eru því meiri viðskipti eru stunduð. Við þurfum líka að hafa handbæra peninga ef eitthvað óvænt skyldi gerast, t.d. ef billinn bílaði í sumarfríinu einhvers staðar á hringvegnum. Því hærri tekjur sem ég hef því líklegri er ég líka til að tryggja mig fyrir óþægindum með því að hafa alltaf einhverja

peninga handbæra vegna ófyrirsjáanlegra útgjalda. Einnig er gott að hafa peninga handbæra til að kaupa fyrir þá hluti sem við búumst við að muni hækka í verði. Við kaupum þessa hluti af öðrum ástæðum en þegar við kaupum okkur brauð eða skó. Við kaupum þá til að hagnast á hækkun á verðmæti þeirra í framtíðinni. Þetta er kölluð spákaupmennska. Þetta gætu verið hlutabréf, fasteignir eða innfluttar vörur þegar búist er við mikilli gengislækkun og verðhækkun á innflutningi í kjölfarið. Því hærri tekjur sem menn hafa því meiri eignir eru þeir einnig líklegir til að vilja eiga í peningum.

Vextir eru verð á peningum. Þeir eru það verð sem við þurfum að greiða ef við tökum peninga að láni en þeir eru einnig það verð sem við viljum fá fyrir að lána peningana okkar. Háir vextir draga því úr eftirspurn eftir peningum alveg eins og hátt verð á fasteignum veldur því að færri hafa efni á að kaupa sér íbúð. Ef vextirnir hækka er dýrara að hafa peninga handbæra því að háir vextir þýða að bankarnir eru tilbúnir til að greiða okkur hærri upphæðir fyrir að við látum peningana okkar af hendi. Háir vextir hvetja okkur þannig til aukins sparnaðar í stað þess að nota peningana strax í neyslu eða fjárfestingar.

Verð á fasteignum myndast af framboði og eftirspurn eftir fasteignum. Verð á peningum myndast líka á markaðnum á sama hátt. Háir vextir eða hátt verð á peningum stafar annaðhvort af litlu framboði eða mikilli eftirspurn eftir peningum eða hvoru tveggja. Við vitum nú hvað það er sem skapar eftirspurn eftir peningum og við vitum að við getum annaðhvort sparað peningana okkar eða eytt þeim. En hvaðan koma þessir peningar, hverjir geta búið þá til og hvernig er það gert?

Sedlabankinn hefur einn heimild til að láta prenta seðla og slá mynt. Þannig getur hann aukið peningamagnið í hagkerfinu. En við stundum ekki viðskipti í dag með seðlum og mynt nema að litlu leyti. Það er fleira peningar en seðlar og mynt.

Við notum oftast debetkort til að greiða fyrir vörum en seðla

Hvað eru vextir?

Hverjir búa til peninga?

og mynt. Er debetkortið okkar þá peningar? Það er ekki debetkortið sem við borgum með heldur innistæðan á debetreikningnum okkar í bankanum. Einnig er hægt að fá lánsheimild með bæði debet- og kreditkortum sem gerir okkur kleift að nota þessi kort til að losa peninga út af reikningnum okkar eða taka lán.

Hverjir geta hækkað innistæðuna á debetreikningnum umfram tekjur okkar og þannig búið til peninga?

Viðskiptabanki sem veitir okkur yfirdráttarheimild og leyfir okkur að taka út meiri peninga en þá sem við eigum inni í bankanum eykur um leið peningamagnið sem er í umferð. Það sama gerist ef við fáum skuldabréfalán í bankanum. Bankinn kaupir af okkur skuldabréfið og leggur síðan upphæðina inn á reikninginn okkar og við getum síðan notað upphæðina til að kaupa okkur kaffi, síma, íbúð, nýjan bíl eða nýja eldhúsinnréttingu. Hér er bankinn líka að auka peningamagnið í umferð.

Seðlabankinn getur á sama hátt gefið út skuldabréf með háum vöxtum sem freista okkar ef hann vill minnka peningamagnið í hagkerfinu. Hann getur síðan innleyst (greitt til baka) þessi sömu bréf þegar hann vill aftur auka peningamagnið í höndum fólks. Hann fær fólk til að kaupa skuldabréfin með því að bjóða því hærri vexti en almennt gerast í bankakerfinu. Þannig geta viðskiptabankarnir og seðlabankinn aukið eða dregið úr framboði af peningum og lækkað þannig eða hækkað vextina í landinu. Enn eru ótalin áhrif erlendra lána á peningamagnið sem er í umferð hér á landi. Öllum nýjum lánnum sem bankarnir eða aðrir taka erlendis er skipt yfir í íslenskar krónur, sem síðan eru lánaðar Íslendingum. Þetta er líka aukning á peningamagni í umferð.

Áhrif vaxtabreytingar Seðlabankans á hagkerfið

Stjórnvöld peningamála, Seðlabankinn, hækka vexti ef þau vilja draga úr eyðslu heimila og fyrirtækja og lækka vexti í heim tilgangi að auka eyðsluna:

- Þegar vextir lækka er auðveldara að taka lán – það verður ódýrara svo að fjárfestingar aukast og neysla.
- Þegar vextir hækka er dýrara að taka lán svo að fjárfestingar og neysla minnka.

- Sparnaður vex þegar vextir hækka því að nú færð þú meira fyrir að lána peningana þína svo að eyðslan minnkar.
- Sparnaður minnkar þegar vextir lækka því að nú færð þú minna fyrir að lána peningana þína svo að eyðslan vex.

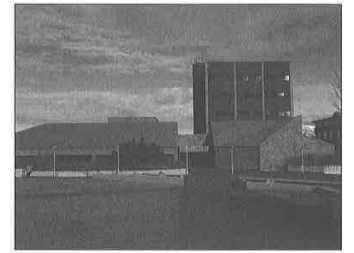
Seðlabankinn ákveður vexti, svokallaða stýrivexti, sem gilda í viðskiptum hans við fjármálastofnanirnar í landinu. Hann lánar viðskiptabönkunum og þeir taka lán hjá honum. Stýrivextir Seðlabankans hafa með viðskiptum hans við bankakerfið áhrif á markaðsvexti skammtímalána og skuldabréfa. Tilkynningar um vaxtabreytingar hafa einnig áhrif á væntingar almennings um framtíðarhorfur í efnahagslífinu. Auk þess hafa vaxtabreytingarnar áhrif á gengi gjaldmiðilsins og á verð skuldabréfa. Þessar breytingar hafa síðan allar áhrif á eyðslu, sparnað og fjárfestingar fyrirtækja og einstaklinga og á verðlagið í landinu.

Vaxtabreytingar Seðlabankans berast út í hagkerfið og hafa þar áhrif eftir fjórum meginleiðum:

- Vaxtabreytingar hafa áhrif á vexti viðskiptabankanna.
- Vaxtabreytingar hafa áhrif á gengi krónunnar.
- Vaxtabreytingar hafa áhrif á væntingar fólks um verðbólgu.
- Vaxtabreytingar hafa áhrif á eftirspurn.

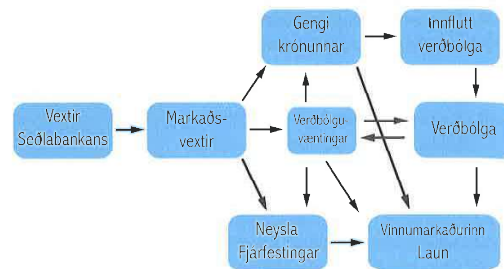
Hærri vextir ýta undir sparnað, draga úr lántökum og minnka þar með eyðslu. Hærri vextir auka eftirspurn eftir skuldabréfum í krónum sem síðan hækka gengi krónunnar. Hærra gengi lækkar verð á innflutningi og gerir hann betri kost en innlend vörukaup. Þannig geta hærri vextir minnkað eftirspurn eftir vörum og þjónustu sem framleiddar eru hér á landinu og aukið innflutning.

Hærri vextir minnka ráðstöfunartekjur skuldsettra fyrirtækja og heimila og draga þannig úr eftirspurn eftir bæði innflutningi og vörum og þjónustu sem framleidd er hér á landi. Hversu

Seðlabanki Íslands

Mynd 28.1 Áhrif
stýrivaxta Seðlabankans
á hagkerfið.

mikil vannýtt framleiðslugeta er í fyrirtækjum og á vinnumarkaði er því lyklatríði þegar menn reyna að spá fyrir um áhrif vaxtabreytinga á einstaka þætti hagkerfisins.

Ef markaðsvextir lækka hafa heimilin meiri peninga til ráðstöfunar þegar þau eru búin að borga af lánunum sínum. Þau geta þess vegna eytt meiru. Fyrirtæki og heimili auka fjárfestingar sínar þegar vextir lækka því að nú eru fleiri fjárfestingarmöguleikar sem borga sig og fleiri heimili telja sig nú hafa efni á að kaupa sér íbúðir eða bíla því að lánin eru ódýrari. Þessi aukning á neyslu og fjárfestingum eykur landsframleiðsluna og eykur eftirspurn eftir vinnuafli sem hækkar laun þess og verðlagið í landinu. Vaxtalækkunir valda því einnig að færri vilja eiga peningana sína í íslenskum krónum. Framboð af krónunni vex og gengi hennar lækkar. Gengislækkunin hækkar verð á innflutningi og eykur þar með verðbólguna. En lægra gengi krónunnar eykur verðmæti útflutnings í íslenskum krónum og eykur tekjur og arðsemi í útflutningsgreinum.

Væntingar fyrirtækja og almennings hafa mikilvægu hlutverki að gegna við ákvörðun verðs og launa. Væntingar um verðbólgu og efnahagslegan stöðugleika eru mjög mikilvægar á markaði fyrir erlendan gjaldeyri. Þær hafa einnig áhrif á launakröfur verkalýðsfélaganna og verðávarðanir fyrirtækja. Væntingar okkar um verðbólgu í nánustu framtíð eiga sér forsendur í verðbólguþróun undanfarinna missera, svo og í trú almennings á því hvort yfirlýst verðbólguþétt stjórnvalda muni nást.

Ef við treystum peningastefnu stjórnvalda verða væntingar okkar um verðbólgu nálægt verðbólguþéttmarkmiðinu. Þetta stuðlar að verðbólgu sem nálægt verðbólguþéttmarkmiðið því eins og áður sagði hafa væntingar okkar áhrif á launakröfur og verðlagningu fyrirtækja. Það er því afar **mikilvægt** að stjórnvöld skapi slíkt traust með ábyrgri peningamálastefnu.

Áætluð áhrif vaxtabreytinga á verðbólgu og landsframleiðslu

Talið er að um 1% hækkun vaxta valdi 0,25%–0,35% minnkun á vergri landsframleiðslu og að eitt prósent vaxtahækkun dragi úr verðbólgu um 0,2%–0,4%. Verðbólguþéttmarkmið ríkisstjórnarinnar er 2,5%. Það er Seðlabankinn sem sér um að framfylgja markmiðum ríkisstjórnarinnar í peningamálum. Til þess notar hann peningamálatæki sín sem eru stýrivextir, peningamagn, bindiskylduhlutfall, útlánabók og tilmæli Seðlabankans til viðskiptabankanna. Breytingar á vöxtum hafa ekki áhrif á verðbólgu og landsframleiðslu fyrr en að nokkuð löngum tíma liðnum. Tímabilið sem liður frá því vöxtum er breytt þar til áhrifa þeirra fer að gæta í lægri verðbólgu er meira en heilt ár og öll áhrifin eru ekki komin í ljós fyrr en að rúmum tveimur árum liðnum. Áhrif vaxtabreytinga á landsframleiðsluna eru aftur á móti öll komin fram að ári liðnu.

Peningamálatæki
Seðlabankans

Hver eru hlutverk Seðlabankans?

- Seðlabankinn annast bankaviðskipti ríkissjóðs.
- Seðlabankinn annast erlendar lántökur ríkisins.
- Seðlabankinn er banki lánastofnana.
- Seðlabankinn skal stuðla að stöðugu verðlagi.
- Seðlabankinn skal stuðla að stöðugleika í fjármálakerfinu.
- Seðlabankinn gefur út seðla og mynt.
- Seðlabankinn fer með gengismál.
- Seðlabankinn varðveitir og ávaxtar gjaldeyrisvarasjóðinn.
- Seðlabankinn safnar upplýsingum um efnahags- og peningamál, gefur álit og er ríkisstjórninni til ráðuneytis um allt sem varðar gjaldeyris- og peningamál.

Viðskiptajafnan

Irving Fisher (1867–1947)

Peningamagnskeningin

Peningamagníð var talið langmikilvægasta hagstærðin á dögum klassísku hagfræðinnar en tímabilið fram til 1936 er stundum kallað tímabil klassísku hagfræðinnar. Árið 1936 markar upphaf hinnar keynesísku hagfræði.

Irving Fisher var bandarískur hagfræðingur (1867–1947). Hann setti fram kenningu sína um peningamagníð og tengsl þess við þjóðarframleiðsluna í viðskiptajöfnunni (equation of exchange). Viðskiptajafnan lýsti sambandi peningamagnsins og þjóðarframleiðslunnar á eftirfarandi hátt:

$$\bullet \quad MV = PT$$

Hér er M peningamagníð, V er veltihraðinn, P er verðlagið, og T eru viðskipti eða magn vöru og þjónustu sem framleitt er. Jafnan lýsir því að peningamagníð (M) sinnum hversu oft það er notað að meðaltali á tímabilinu (V) sé jafnt og verðlagið í landinu (P) sinnum magn framleiðslunnar (T).

Allt sem er selt er kallað framleiðsla svo að PT er jafnt og verðmæti framleiðslunnar en MV eru peningarnir sem við notum til að kaupa þetta verðmæti margfaldað með hversu oft við notum þessa peninga að meðaltali í viðskiptum okkar á ákveðnu tímabili. Þessi jafna er því alltaf sönn því að upphæðin sem við notum til að kaupa framleiðsluna með (MV) hlýtur alltaf að vera jafnhá og verðmæti þess sem er keypt (PT).

Kenningin gefur sér ákveðnar forsendur um þessar hagstærðir:

- Peningamagníð M er undir stjórn og ákveðið af stjórnvöldum. Þau geta stjórnað því hversu mikið það er á hverjum tíma.
- Veltihraðinn V , eða hversu oft hver peningasedill er notaður að meðaltali, t.d. á einu ári, er föst tala, t.d. fjórir, sem breytist ekki nema á löngum tíma og aðeins ef síðir okkar og venjur í viðskiptum breytast.
- T eða magn vöru og þjónustu sem framleidd er á ákveðnu tímabili er líka föst tala við fulla atvinnu. (Framleiðslugetan takmarkar magníð sem hægt er að framleiða á einu ári.)

Mynd 28.2

Aukið peningamagn veldur aukinni eftirspurn eftir vörum og þjónustu.

Samkvæmt kenningunni um peningamagníð veldur aukning á peningamagninu (M) aukningu á spurn eftir vörum og þjónustu í **hagkerfinu** (T) en hækkunin á framleiðslunni T getur aldrei orðið meiri en sem nemur hagvextinum á árinu. Hækkun á T við fulla atvinnu er það sem kallað er hagvöxtur. Ef hagvöxturinn eitthvert árið er 4% og peningamagníð eykst um 7% hækkar verðlagið (P) sem nemur mismuninum eða um 3%.

Verðbólga er hækkun á almennu verðlagi. Hækkunin á P er því verðbólga á árinu.

Stjórnvöld þurfa að tryggja að peningamagníð hækki í takt við hagvöxtinn í landinu. Aukist peningamagníð meira en sem nemur hagvextinum veldur mismunurinn verðbólgu.

John Maynard Keynes var ekki sammála kenningu klassísku hagfræðinnar um áhrif aukins peningamagns í umferð. Hans taldi að fólk vildi hafa ákveðið jafnvægi milli ólíkra tegunda eigna sinna. Þegar peningamagn í hagkerfinu er aukið finnur fólk að handbært fé þess er orðið of mikið. Þetta leiðir að mati Keynes ekki til aukinnar eftirspurnar eftir vörum heldur til aukinnar eftirspurnar eftir verðbréfum. Þegar eftirspurn eftir verðbréfum vex hækkar verð þeirra og við það lækka vextir. Vegna vaxtalækkunarinnar aukast fjárfestingar í landinu ef bjartsýni ríkir meðal fjárfesta og við það eykst heildareftirspurnin og framleiðslan.

Það eru því bein tengsl á milli peningamagnsins og eftirspurnarinnar í klassísku hagfræðinni en þessi tengsl eru samkvæmt kenningum Keynes háð því að lægri vextir valdi auknum fjárfestingum. Hann taldi væntingar fjárfesta um framtíðina ráða því hvort þessi tengsl væru fyrir hendi eða ekki svo að tengsl-

Mynd 28.3

Aukið peningamagn hækkar verð skuldabréfa sem lækka vexti og eykur þar með fjárfestingar sem auka framleiðsluna.

in milli aukningar á peningamagni og aukinnar framleiðslu eru ekki eins örugg hér og klassíska hagfræðin gerði ráð fyrir.

Á myndum 28.2 og 28.3 sjáum við muninn á hugmyndum peningamagnssinnanna og Keynes um tengsl peningamagnsins og þjóðarframleiðslunnar.

Verkefni

- 1 Hver eru fjögur helstu hlutverk peninga?
- 2 Hvaða fimm einkenni þarf hlutur að hafa til að vera nothæfur sem peningar?
- 3 Hver eru helstu hlutverk Seðlabankans?
- 4 Hver eru helstu áhrif breytinga á styrivöxtum Seðlabankans á hagkerfið? Hversu langur tími liður frá vaxtabreytingunum þar til öll áhrif þeirra eru komin í ljós í hagkerfinu?
- 5 Hvaða áhrif hafa væntingar fyrirtækja og almennings á þróun gengis, launa og verðlags? Geta stjórnvöld haft áhrif á þessar væntingar og, ef svo er, hvernig?
- 6 Segðu frá viðskiptajöfnunni eða hugmyndum peningamagnssinna um áhrif peningamagnsins á hagkerfið.
- 7 Hverjar voru hugmyndir Keynes um áhrif peningamagnsins á hagkerfið?

Ákvörðun landsframleiðslunnar

29

Í hagkerfi þar sem hægt er að auka framleiðsluna ákvarðast framleiðslumagnið af heildareyðslunni í hagkerfinu. Í 14. kafla var greint frá því hvernig hægt er að reikna landsframleiðsluna út frá svokallaðri eyðsluhlið. Þar var heildareyðslan í hagkerfinu samantölð neysla almennings (C), fjárfestingar fyrirtækjanna (I), útgjöld hins opinbera (G) og hreinn útflutningur (X-M), þ.e. verðmæti útflutnings (X) að fráðregnu verðmæti innflutnings (M). Almennigur kaupir neysluvörur og þjónustu (C), fyrirtækin kaupa fjárfestingarvörur (I), opinberir aðilar kaupa alls konar samneyslu (G) og útlendingar kaupa af okkur útflutning (X). Þetta er heildareyðslan. Allir innlendu aðilarnir kaupa bæði innfluttar vörur og þjónustu, svo að ef við viljum vita hversu miklu er eytt á einu ári til kaupa á íslenskum vörum og þjónustu þurfum við einfaldlega að draga verðmæti innflutningsins (M) frá heildareyðslunni. Þannig fáum við landsframleiðsluna en hún er skilgreind sem allt það sem er framleitt og selt á landinu á einu ári.

Neyslulínan

Fyrst skulum við skoða samband eyðslu almennings (neyslu) og teknanna. Neyslukurvan á mynd 29.1 sýnir okkur að neysla er a þegar tekjur eru engar. Þetta er vegna þess að margt fólk sem hefur engar tekjur eyðir samt ákveðinni upphæð a. Til dæmis lífa námsmenn, sem engar tekjur hafa, á lánum. Eftirlaunaþegar, sem hættir eru að

Mynd 29.1 Samband neyslu og tekna

